

Arkeologisk utredning Växjö Rinkaby 3:3

Tävelsås socken, Växjö kommun, Småland

Utförd av R-Info Kultur, Stockholm
på uppdrag av Solkompaniet Sverige AB, Stockholm
projektnr 80090

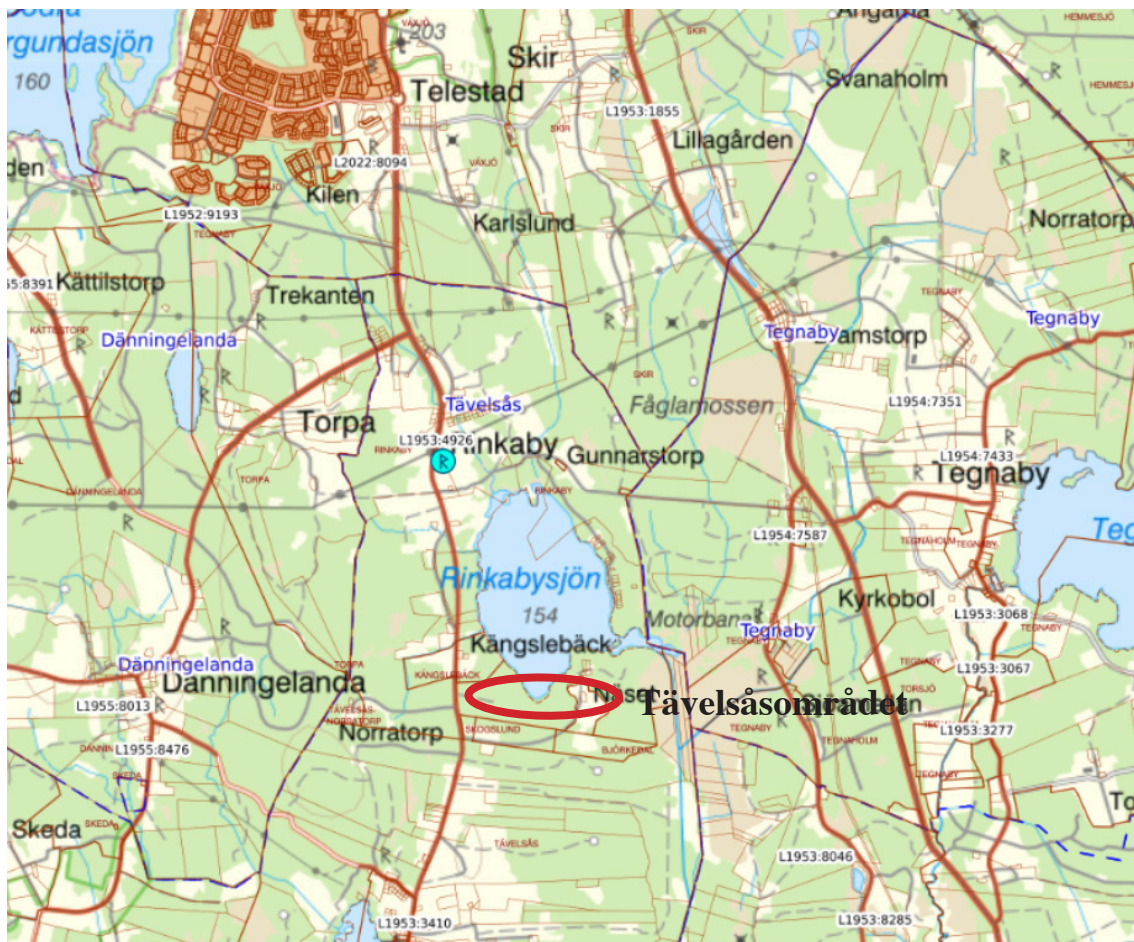
År 2023

Omslag: Karta med planområdet utsatt med röd ungefärlig markering.
Karta Riksantikvarieämbetet Fornsök

Innehållsförteckning

Sammanfattning	4
Inledning	5
Analys och översikt avseende fornlämningar och senare kulturhistoriska lämningar i Tävelsåsområdet	6
Skifteskartor	10
Ekonomisk karta år 1952	11
Röjningsröseområdet där solcellspark avses	12
Jordartskarta västra parkområdet	13
Lidarkarta västra parkområdet	14
Jordartskarta östra parkområdet	15
Lidarkarta östra parkområdet	16
Resultat	17
Referenser	18
Litteratur	18

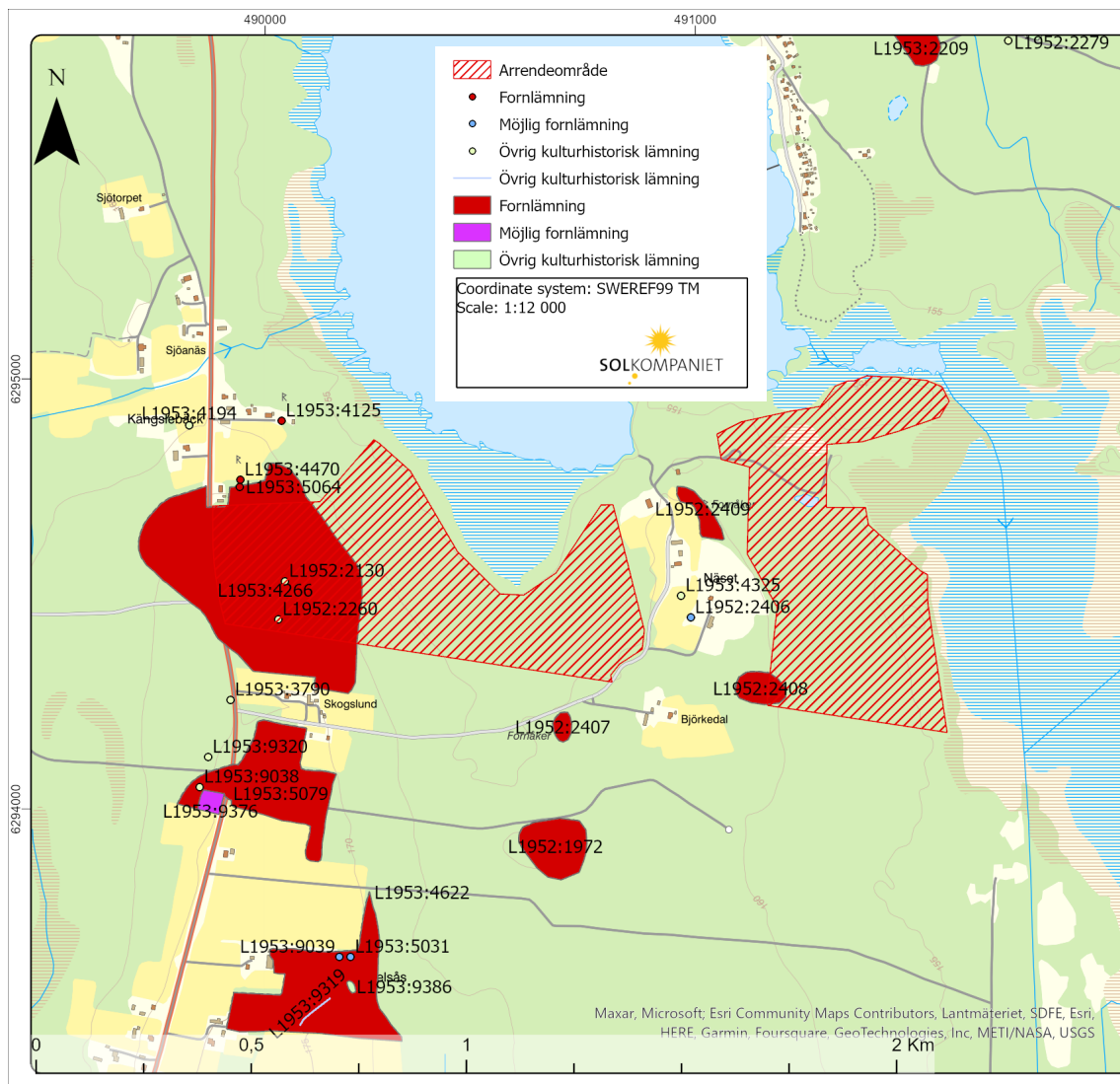
*Tävelsåsområdet där solcellspark planeras att anläggas är ungefärligt rödmarkerad.
Karta Riksantikvarieämbetet Fornsök*

Sammanfattning

R-Info Kultur har utfört en byråmässig arkeologisk utredning och analys i ett första skede inför Solkompaniets planläggning att bygga en anläggning med solceller på marken inom fastigheten Växjö Rinkaby 3:3 i Växjö kommun. Utredningen ger en sammanställning av känd arkeologisk och kulturhistorisk kunskap och åtgärdsförslag för Tävelsåsområdet rörande marken där solceller ska placeras.

Arbetsområdet ligger syd om Rinkabysjön och omfattar ca 40 hektar. Området utgörs av skog. Jordmånen är morän och grovsilt-finsand med inslag av grus samt isälvs-sediment med inslag av grus.

Med ledning av kända arkeologiska kulturmiljövärden och registrerade fornminnen i Tävelsåsområdet var bedömningen att det kunde uppkomma vissa problem vid anläggande av solcellspark. Vid en terränggranskning av planområdet i april kunde dock inga fornminnen ses. Genomgång och sondning gav inga indikationer. Det kan alltså bedömas att planområdet nog kan tas i bruk utan hinder av fornlämningar.

Karta över planerad anläggning med solceller i Tävelsås (rödskräddade projektområden). I V delen är 400 röjningsrösen registrerade: L1953:4266 med fornlämningsstatus och kolningsanläggningar: L1952:2130 samt L1952:2260. I Ö områdets SV del är ett 20-tal röjningsrösen registrerade: L1952:2408 med fornlämningsstatus.

Karta Solkompaniet

Inledning

Solkompaniet planerar att bygga en anläggning med solceller på marken inom fastigheten Växjö Rinkaby 3:3 med en yta av 40 hektar. I samband med detta anlätades R-Info Kultur för en byråmässig arkeologisk utredning i ett första skede. I ett andra skede har en terrängmässig genomgång utförts.

Utredningen syftar till att ge en sammanställning av känd kulturhistorisk kunskap och analys samt att ge åtgärdsförslag för planområdet där solceller avses placeras. Materialet omfattar studier av litteratur, utredningar, Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, historiskt kartmaterial, jordartskartor samt analys av höjdförhållanden (lidar). Arkivhandlingar har kontrollerats på Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA) i Stockholm. Kontroll av bebyggelse- och naturnamn har utförts.

Analys och översikt avseende fornlämningar och senare kulturhistoriska lämningar i Tävelsåsområdet

Tävelsås socken ligger söder om Växjö och i huvudsak öster om Vederlövssjön. Centrala och södra delarna av socknen består av odlingsbygd med omgivande skogsmarker. Området nordväst om Rinkabysjön är också en jordbruksbygd och här finns byn Rinkaby som anknyter till namnet på sjön.

Ortnamnen Rinkaby och Tegneby

Ortnamnet Rinkaby har en mycket speciell betydelse och förtjänar kommenteras. I Sverige finns endast ett 20-tal platser med namn som Rinkeby, Rickeby eller Rinkaby. Nästan alla ligger i östra Sverige. Hälften av dessa finns i Uppland och anknyter indirekt till svearikets centralområden. Undersökningar visar att det sannolikt var någon form av lokala krigshövdingar som gett namnet.

I fornsvenskan har ortnamnet Tegneby också kunnat tolkas som anknytning till krigare. Det ortnamnet är mer vanligt i södra Sverige och på västkusten men finns här nordöst om Tävelsås. Här i området finns alltså dessa krigarnamn kvar som både bebyggelseplatser och som sockennamnet Tegnaby och dessutom gränsar de till varandra!

Man kan också notera att vid Tegnaby ligger ett gravfält. Det finns också en tradition om att en lokal kung är begravd där. Vid vårt Rinkaby nordväst om sjön finns ett par stora gravrösen registrerade som kanske kan knytas till det laddade ortnamnet. Fynd där uppe indikerar dessutom bronsålder vilket är mycket tidigare än vad namnskicket antyder. De här ortnamnen på Rinker och Tegn kan normalt dateras tidigast till vendeltid omkring 600-700-talen e Kr.

Fornlämningar i Tävelsås socken

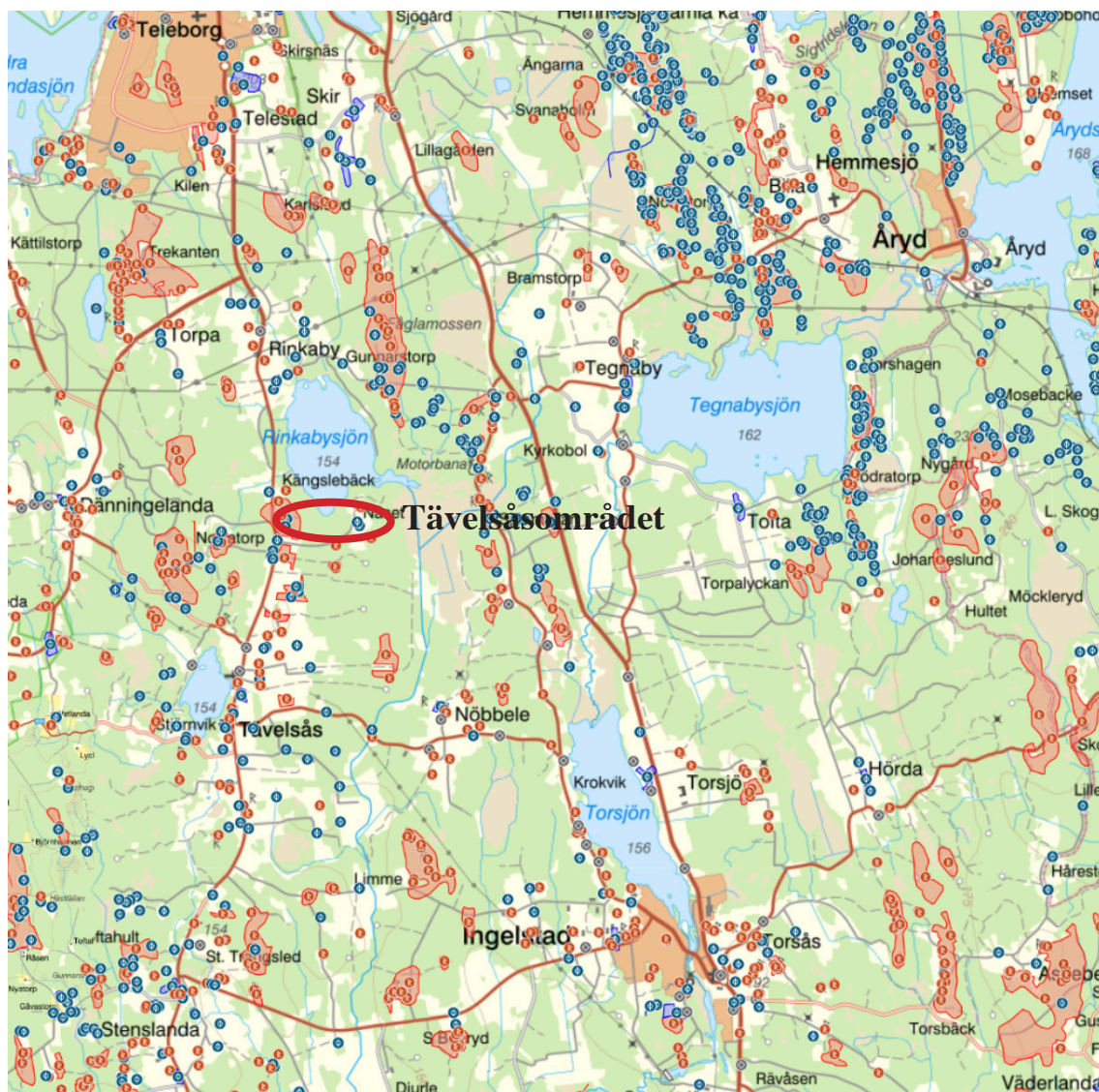
I Tävelsås socken i övrigt finns ändå förhållandevis färre antal fornlämningar jämfört med omgivande marker i Varend. Elva hällkistor, ett 30-tal gravrösen från bronsåldern samt några järnåldersgravfält är registrerade. Borglämning (Kung Alles hög) och ödekyrkogården efter Tofta kyrka finns vid Norra Alletorp vid Vederlövssjön.

Hällkistans betydelse

I nära anslutning till planområdet finns traditionella fasta fornlämningar i form av stensättningar vid Skogsvillan i väster. Här nämns också en hällkista i fornminnesinventering från år 1996. Tyvärr anges inte ansvarig fältarbetsledare. Man kan dock misstänka att i området finns definitivt järnålderns fornlämningar men kanske troligare även äldre.

En hällkista kan vara från neolitisk tid likväl som från bronsålder. Fynd från Näsets gård L1953:4325 var en liten holkyxa av brons funnen år 1843. Bronsålder indikeras också av att man registrerat ett möjligt röse i närheten. Röset är dock inte bedömt som forn lämning och registreringen har tillkommit genom Skog och Historiaprojektet.

Sammanfattningsvis kan området bedömas till delar ansluta till klara fornlämningar, det vill säga stensättning vid Skogsvillan. De som fornlämningar klassificerade röjningsröseområdena har kartmässig status som fornminnen och har nu kontrollerats i fält.

På denna större karta syns hur fornminnen är grupperade i landskapet. Där solcells-park ska anläggas är markerad med röd oval. På kartan syns fornlämningar markerade med rött och kulturhistoriska lämningar markerade med blått. Täta ansamlingar av fornminnen syns i områden både söder och norr om Rinkabysjön. Vid Ingelstad i sydöst är också talrika fornlämningar registrerade. Här finns också en av landets mer berömda storhögar. Inglingehögen med sitt ornerade gravklot på toppen är vida känd.

Karta Riksantikvarieämbetet Fornsök

Lösfynd stenåldern

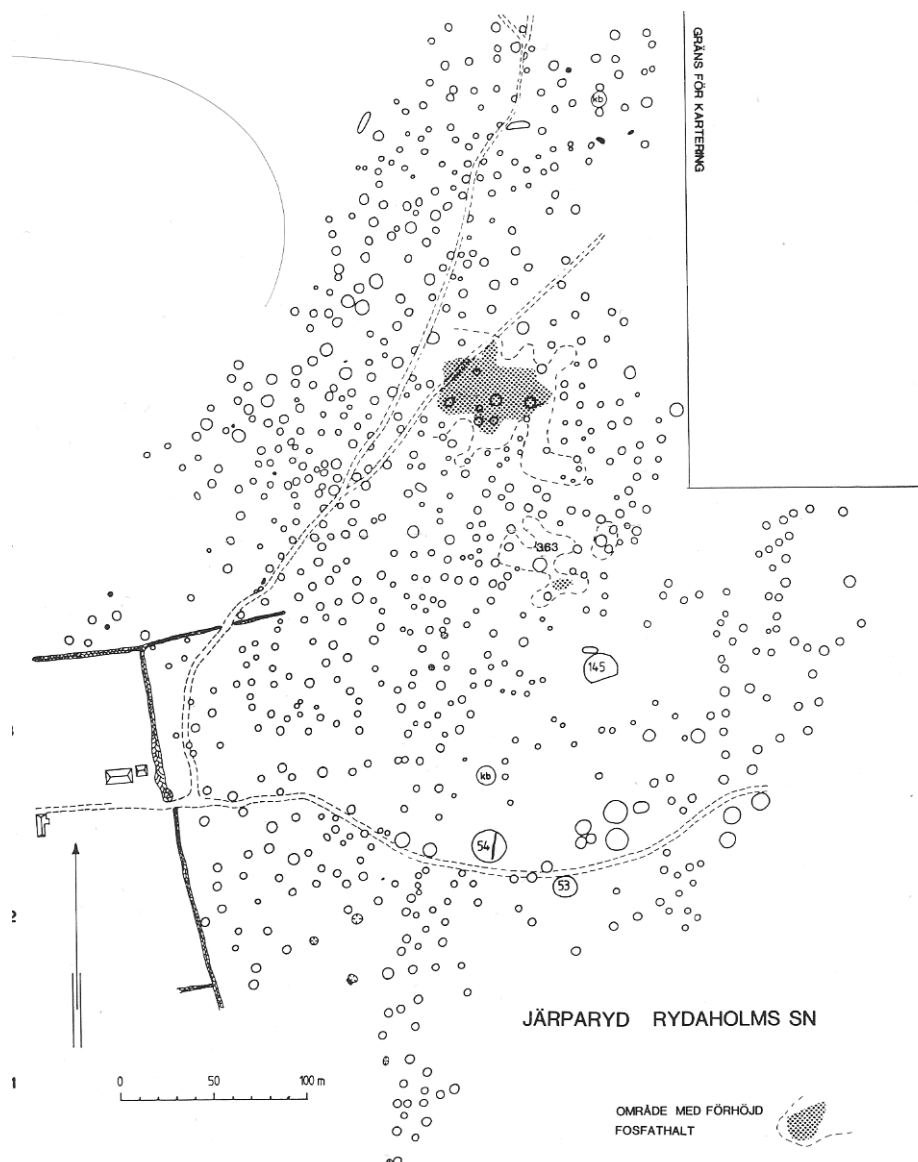
När Rinkabysjön sänktes med början från 1840-talet finns uppgifter om fynd av flintspån och sju trindyxor av sten som kan vara boplatsspår. Trindyxor fanns både under äldre stenålder och i början av yngre stenålder och förekommer ofta i bland annat östra Småland. Hur fynden vid Rinkabysjön ska tolkas är svårt. En mycket engagerad arkeolog, Knut Kjellmark, menade att den forntida Rinkabysjön kan ha varit mycket lägre och att stenålderns boplatser kan ha funnits vid en strand som sedan dess ändrat läge. Hur strandförhållanden varierat genom seklerna kan här inte avgöras utan den enda säkra uppgiften är en reglering och vattensänkning från mitten av 1800-talet. Ett tjugotal hållristningar är registrerade och består nästan samtliga av skålgropar eller älvkvarnar som de också kallas.

Röjningsröseområden

Det som särskilt ytmässigt överväger starkt vad gäller fornminnen är de mycket talrika röjningsröseområdena. Liksom i stora delar av övriga Småland är det områden som ofta men inte alltid ligger i nutida skogsmark. Vad gäller arealer är dessa betydande. Ett angränsande exempel är ett område som registrerats i gränsen mellan Tävelsås, Tegnaby och tidigare Växjö socken. Detta område är över 2,5 kilometer i längd och upp mot 300-400 meter brett. Där är registrerat i den del som registrerats för Växjö kommun upp mot 800 röjningsrösen och hela området kan beräknas omfatta kanske upp mot 2000 röjningsrösen. Av intresse är där att också spår av bronsålderns boplatser kan märkas.

Många fler röjningsrösemiljöer finns spridda över Tävelsås och omfattar ett 40-tal områden. Alla är registrerade som lagskyddade fornlämningar. Man kan dock notera hur bedömningar skiljer sig i olika områden, sannolikt beroende av att granskningsansvariga har haft olika bakgrund och erfarenhet. Förmågan att korrekt bedöma dessa kulturlämningar kan variera. Att kunna skilja mellan relativt sentida röjningsrösen, ibland kallade torparrösen, och de röjningsrösen som ibland kallas ”hackerör” och som kan anknyta till forntida markanvändning kräver stor erfarenhet och kunskap. Detta gör att i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister tyvärr kan finnas felaktigheter ibland som emellanåt kan vara betydande. Nu är detta kanske av mindre betydelse eftersom undersökningar visar att röjningsrösen som förefaller sentida och kanske saknar övertorvning ändå kan ha bottenskikt från forntiden. Endast en arkeologisk undersökning med provtagning av daterande fynd kan avgöra röjningsrösens ålder med någorlunda säkerhet.

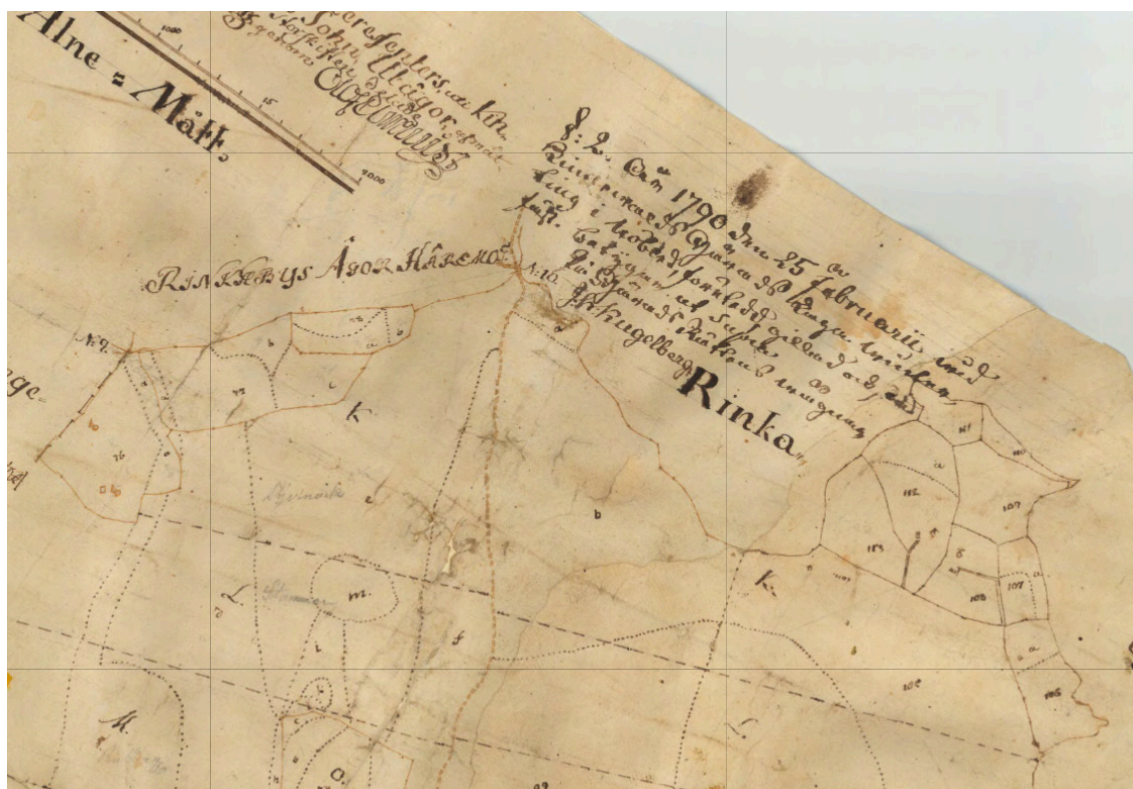
Vad gäller L1953:4266 som utgör en del/gräns av det planerade området för solcellspark kunde inte det med säkerhet bedömas. Ingen ansvarig granskare har signerat i originalhandlingens inventeringsbok och då försvinner en ledtråd till en byråmässig bedömning.

På denna karta över fornminnesområde Järparyd i Rydaholms socken syns hur oerhört tätt röjningsrösen ligger i markerna. De nummer som syns i områdena är gravlokaler med gravrösen eller stensättningar. Man kan observera hur glest röjningsrösen ligger i anslutning till gravarna. I samband med karteringarna kunde arkeologerna också notera hur höga fosfatvärden finns i mitten av området. Detta kan indikera en boplats. Sammantaget med de karakteristiska rösegravarna kan man misstänka att där har forntida människor levt och haft sina odlingar.

Karta Arkeologi i Sverige 1986

För att få en jämförelse med hur röjningsröseområden i Småland kan se ut kan man se kartan över det karterade fornminnesområdet Järparyd i Rydaholms socken. Den beskrivning som anges till området L1953:4266 kan jämföras. Den blandning som syns i Järparyd med gravrösen inne i det karterade området finns ju inte registrerat i planområdet vid Rinkaby. Detta kom att kontrolleras vid terränggranskning men med negativt resultat. Inga gravrösen finns i området.

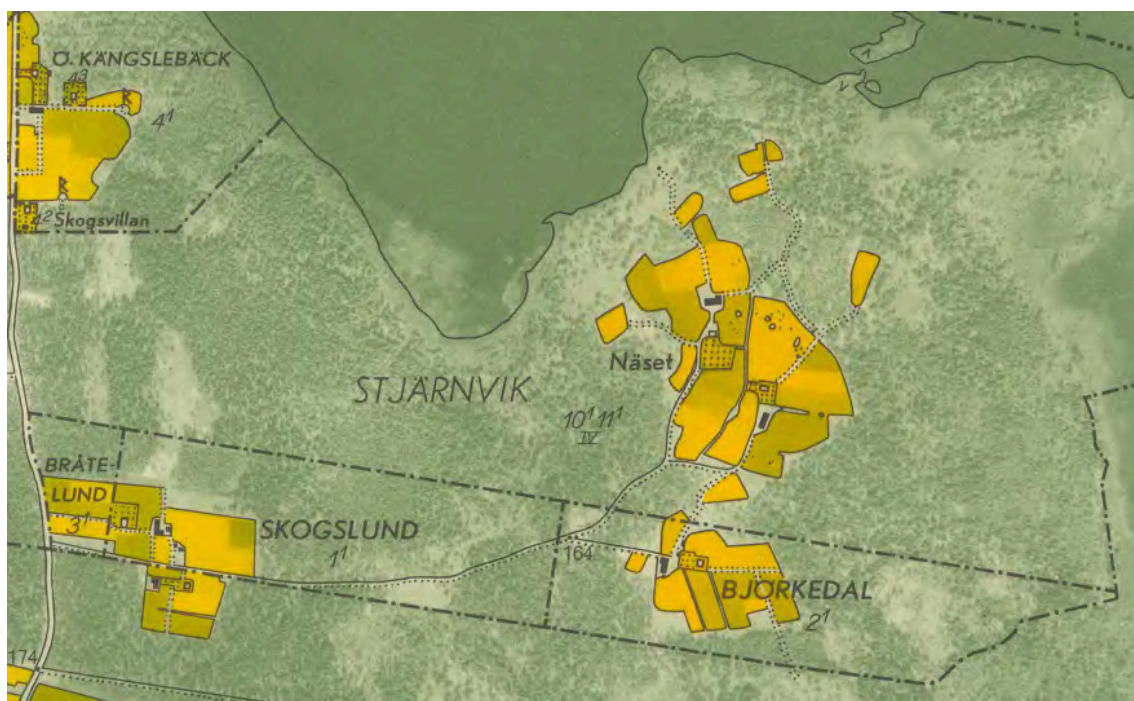
Äldre kartmaterial är otydligt och delvis svårtolkat för området. Kartan här är från 1790 då storskifte genomfördes. Den är delvis svårläst och förefaller ha använts så att i mitten har markering skadats där en fastighetsgräns fanns. Man kan dock se Näs-
torpets bebyggelse, nuvarande Näset, liksom de sannolika sankängar som antecknats
på udden ut till höger med undernummer till fastigheten.

Karta Lantmäteriet: Historiska kartor

Skifteskartor

Med ledning av äldre kartmaterial som skifteskartor för området kan märkas att bägge områdena tidigare hörde till Tävelsjö bys utmark. Gården Näset som nu ligger på en udde i Rinkabysjön kallades vid storskifteskartering år 1790 för Näs-
torpet och där är markerade inägor. Hur själva markanvändningen här fungerat är svårt att veta. Uppgifter om hur vattennivån sänktes med närmare tre meter i mitten av 1800-talet komplicerar bedömningen. Eventuellt brukades markerna omväxlande.

Områden öster om Näset bör alltså ha brukats åtminstone sedan 1700-talet och har använts så fram till tider när marker växt igen som skog när jordbruk upphörde gradvis i marginalmarker. Inga fornlämningar är här registrerade utom ett mindre område L1952:2408 vilket ligger alldeles i sydvästra kanten av planområdesdel i öster. Detta område med röjningsrösen registrerades i samband med projektet Skog och Historia under år 1996. Ansvarig fältarbetsledare anges inte heller här och områdets status var då byråmässigt något svårbedömd. Enstaka röjningsrösen kunde vid besiktning ses men av trolig sentida typ och i anslutning till fortfarande odlad mark intill.

Denna karta är från 1952 då den första fornminnesinventeringen i Riksantikvarie-ämbetets regi företogs. Fornlämningarna i nordvästra delen av kartan vid Skogsvillan blev då inlagda. De åkrar som varit i bruk fram till tiden för andra världskriget syns fortfarande som öppna och använda. Man kan genom underliggande flygfoto från sannolikt slutet av 1940-tal också ana ljusa öppna ytor i det som anges som skog men som sannolikt har fungerat som äng, fast då redan igenväxande.

Karta Lantmäteriet: Historiska kartor

Ekonomisk karta år 1952

På en karta från år 1952 syns för hela planområdet att delar då var fortfarande öppen mark i öster medan resten förefaller fungerat som sammanhängande skogsmark. Öppna ytor syns dock i den underliggande flygbilden som visar landskapet i stort i slutet av 1940-talet. Öppningarna kan vara trakthyggen men är mer sannolikt spår av öppna betespräglade marker av äldre ängskaraktär, sannolikt med gles lövträdvegetation. För detta talar att relativt öppna ytor ligger nära och förefaller utgå från gårdarna i området.

Man kan också notera hur det område som är registrerat i väster L1953:4266 förefaller sammanfalla med dessa möjliga gamla ängsmarker. Gränsen för detta område som syns i fornsök sammanfaller i öster med det som på 1952 års karta kan anas som igenväxande ängsmark. Nu kan detta tolkas som att här fanns ett gammalt skikt av röjda marker som under senare historisk tid nyttjats som ängsmark. Ett annat alternativ kan vara att områdets röjningsrösen faktiskt tillkommit genom sentida ängsbruk för att skapa gräsytor för slåtter och sensäsongens beten. - Besiktningen i april tycks vidimera detta.

Röjningsröseområdet där solcellspark avses

De områden som finns här i det planerade solcellsområdet på Rinkaby 3:3 kan vara av samma karaktär som redovisats ovan. Dock finns frågetecken eftersom områden här ligger förhållandevis låglänt och om man ser till Rinkabysjön har denna i själva verket tidigare haft en högre vattennivå än den nutida. - Fast den tidigare verksamma arkeologen Kjellmark menade att stenålderns strand kan ha varit mycket lägre!

Vattennivån sänktes dock med nästan tre meter i mitten av 1800-talet. Avsikten var som på många andra håll i Sverige att skapa mer odlingsmark. Om vi ser området där solcellsparken avses förefaller de röjningsrösen som är klassade som fornlämningar att ligga alltför låglänt för att kunna ha högre ålder än mitten av 1800-talet. De områden som berörs har varit belägna alldeles ovan strandlinjen under tidig historisk tid eller forntid och förefaller därmed något tvivelaktiga. - Besiktning i april tycks styrka att detta är en riktig analys.

Jämförelse med andra liknande undersökta miljöer i Sydsverige

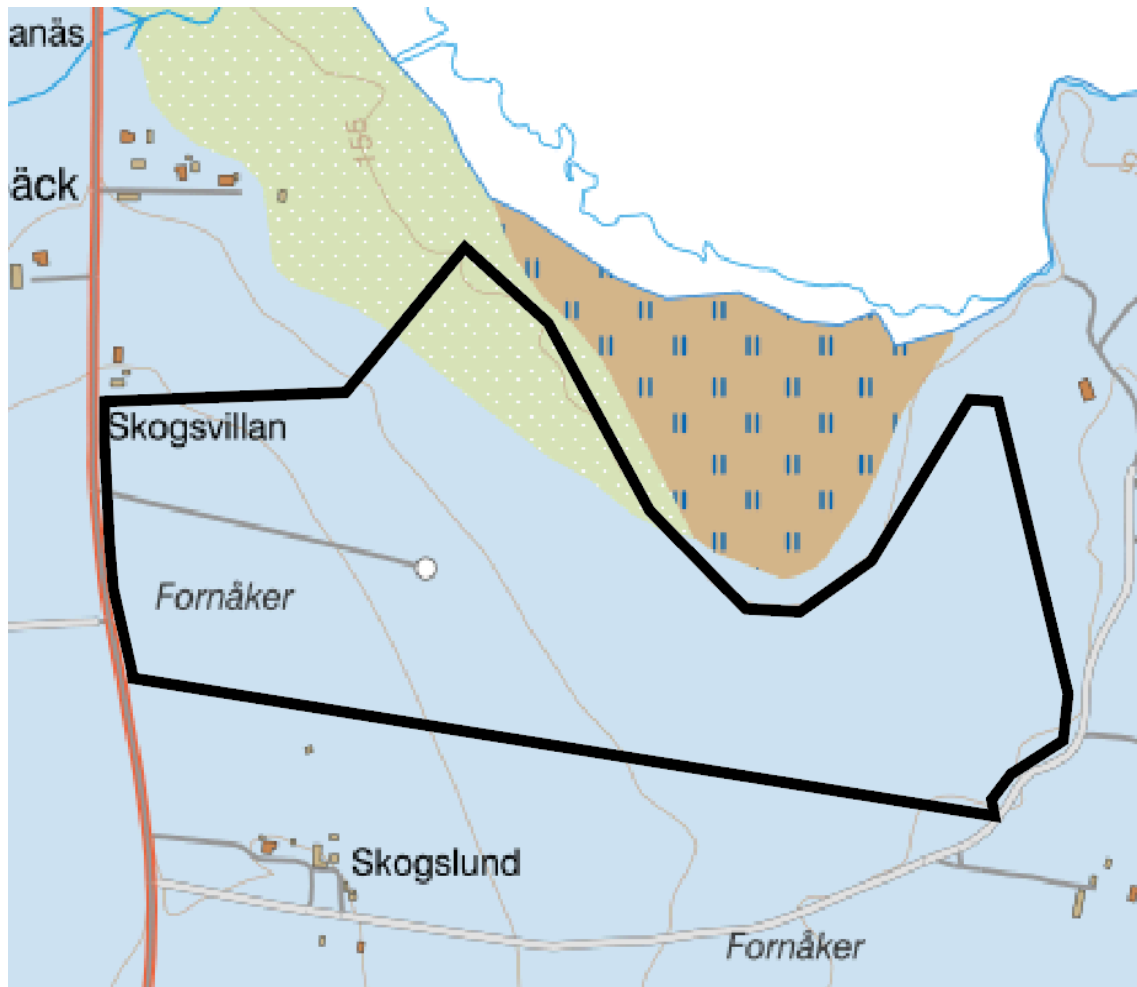
Ett antal undersökningar av liknande områden som detta har genomförts senaste åren. De resultat som redovisas förändrar knappast den bild som tidigare finns. Liksom de klassiska undersökningarna från 1980-talet har senare undersökningar visat hur på utmarker som nu oftast är skogbeväxta hade redan under särskilt romersk järnålder mot folkvandringstid agrar verksamhet kommit att expandera. En ny expansion kom från vikingatiden och in i tidig medeltid. Det avbrott i agrar verksamhet som visats i mitten av årtusendet kan förknippas med särskilt den klimatkatastrof som tog sin början på 550-talet och som nu kallas den "antika istiden". Efter en återhämtning med gynnsammare klimat under sen järnålder och tidig medeltid kom så en ny agrar expansion som avbröts när digerdöden slog till och ett samtida kallare klimat ånyo tog sin början.

Indikerande datering av röjningsrösen

Nya vågor av bosättningar ger ibland spår av pålagrade odlingsrösen. De här skikten i röjningsrösemiljöer är inte möjliga att klarlägga utan arkeologiska undersökningar. Undersökningar som genomförts visar i de flesta fall på hur man genom jämförelse med själva markbeskaffenheten kan se hur en röjningsfas kan ha utvecklats. Fyndmaterian tycks begränsas till kol och med sofistikerade metoder kan så dateringar i stenröjd mark tas fram. Med få undantag finns inga fynd redovisade. Själva stenstorlekarna i röjningsrösen ger en antydning om dateringar. Små stenar, till exempel av "knytnävsstorlek" kan knytas till ett årderbruk där man lätt väjde för större stenar men plockade undan de mindre. När så järnplog med vändskiva började användas på 1800-talet måste större stenar plockas bort eftersom den tunga järnplogen inte så lätt kunde lyftas över storstenar i marken. På så vis kan man försöksvis kunna datera röjningsrösen.

SGU- och lidarkartor

För området vid Rinkabysjön kan vi se hur markerna är beskaffade genom SGU där olika jordarter är karterade. Man kan jämföra med höjddatakartor (lidar) och se hur möjliga lägen för äldre jordbruksmark kan analyseras. På den östliga delen av planområde för solcellsanläggning kan man se hur strandlinjen från tiden före mitten av 1800-talet syns väl och man kan där fundera över eventuella lägen för sankängar öster om strandlinjen. - Besiktning tycks styrka att där endast funnits slätter/sankängar.

Jordartskartan från Sveriges Geologiska Undersökningar (SGU) visar hur västra delen av planområdet domineras av moränmark (blåfärgat). I nordvästra delen är ett stråk med glacial grovsilt-finsand med inslag av grus (grönt med inslag av vita fyrkanter och streck). Svart linje markerar området för solcellsparkanläggning.

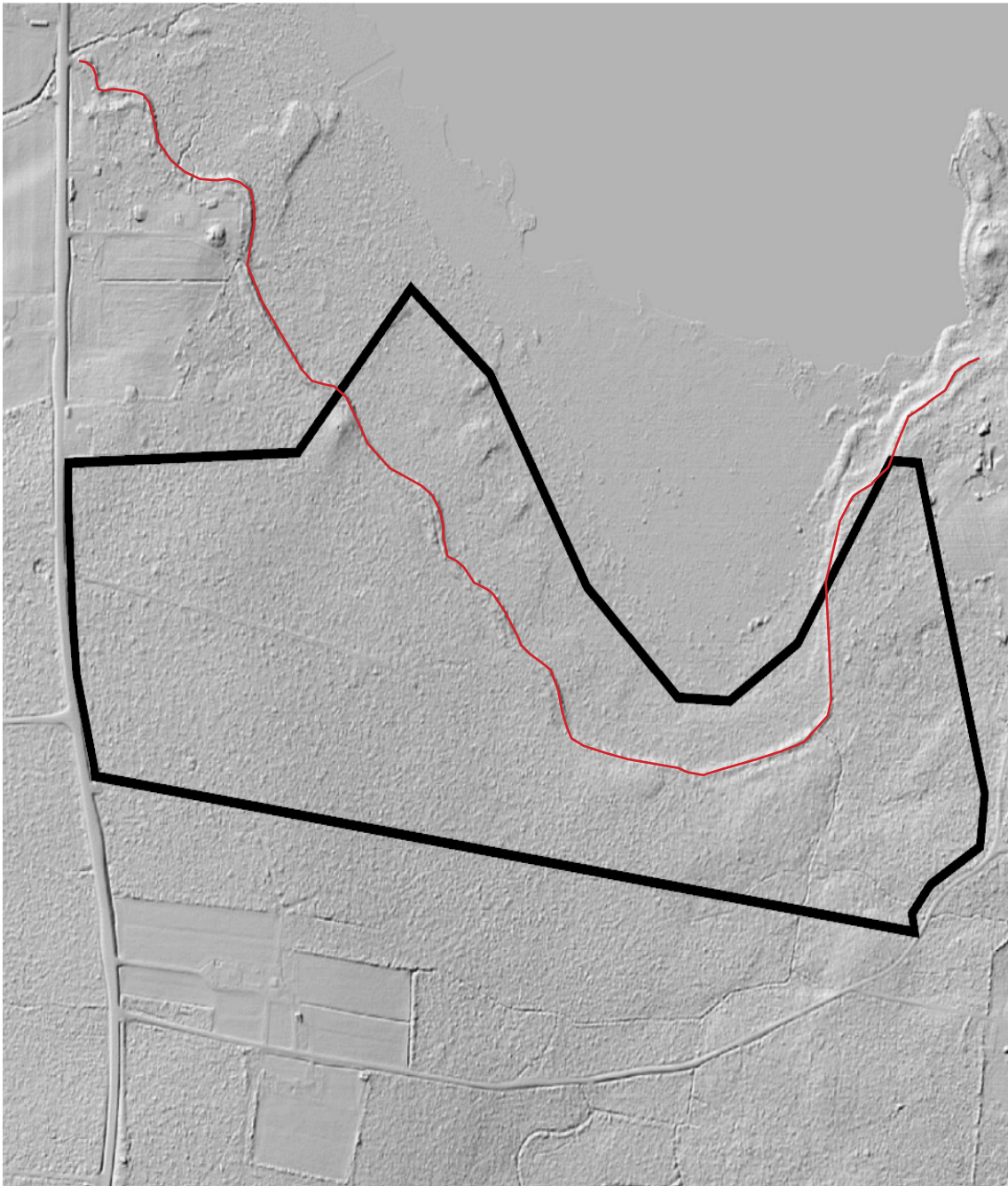
Bearbetad karta Sveriges Geologiska Undersökningar

Jordartskarta västra parkområdet

Kartan från Sveriges Geologiska undersökningar (SGU) ger en sammantagen bild av jordarter inom västra delen av parkområdet.

Området är till största delen moränmark och har fornlämningar i norr (gravar) och i södra delen (röjningsrösen).

Röjningsrösen ligger i västra delen i området och det är möjligt att fler finns inom området. Detta kontrollerades i fält med negativt resultat.

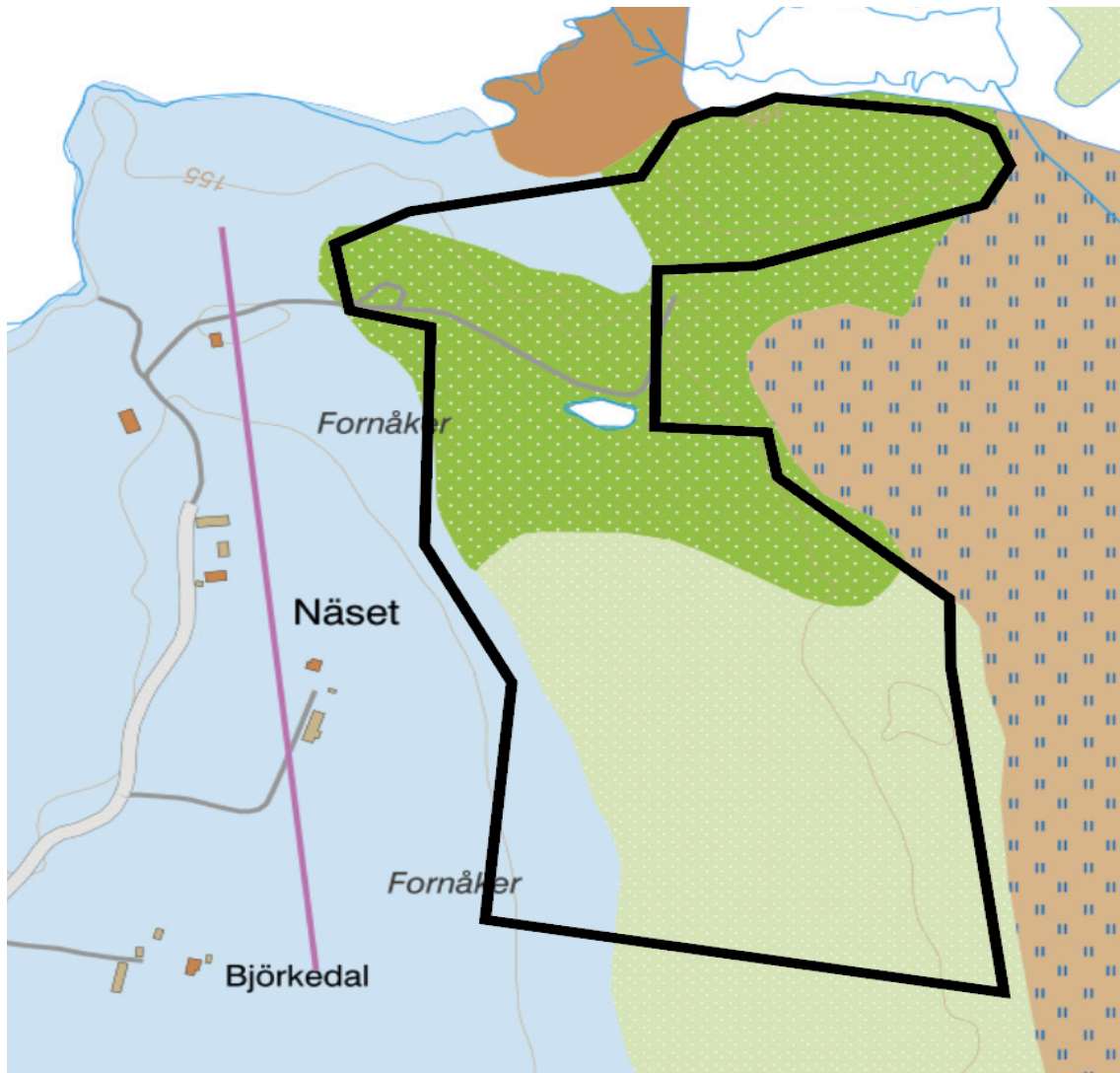

På lidarkartan över planområdet är det tidiga 1800-talets och troligen forntida strandlinje synlig (rödmarkerad). Svart linje markerar område för solcellsparkanläggning.

Bearbetad karta Riksantikvarieämbetet Fornsök

Lidarkarta västra parkområdet

På lidarkartan syns tidiga 1800-talets strandlinje rödmarkerad. De röjningrösen som är registrerade i Tävelsås ligger troligen i lägen som varit fast mark under forntid.

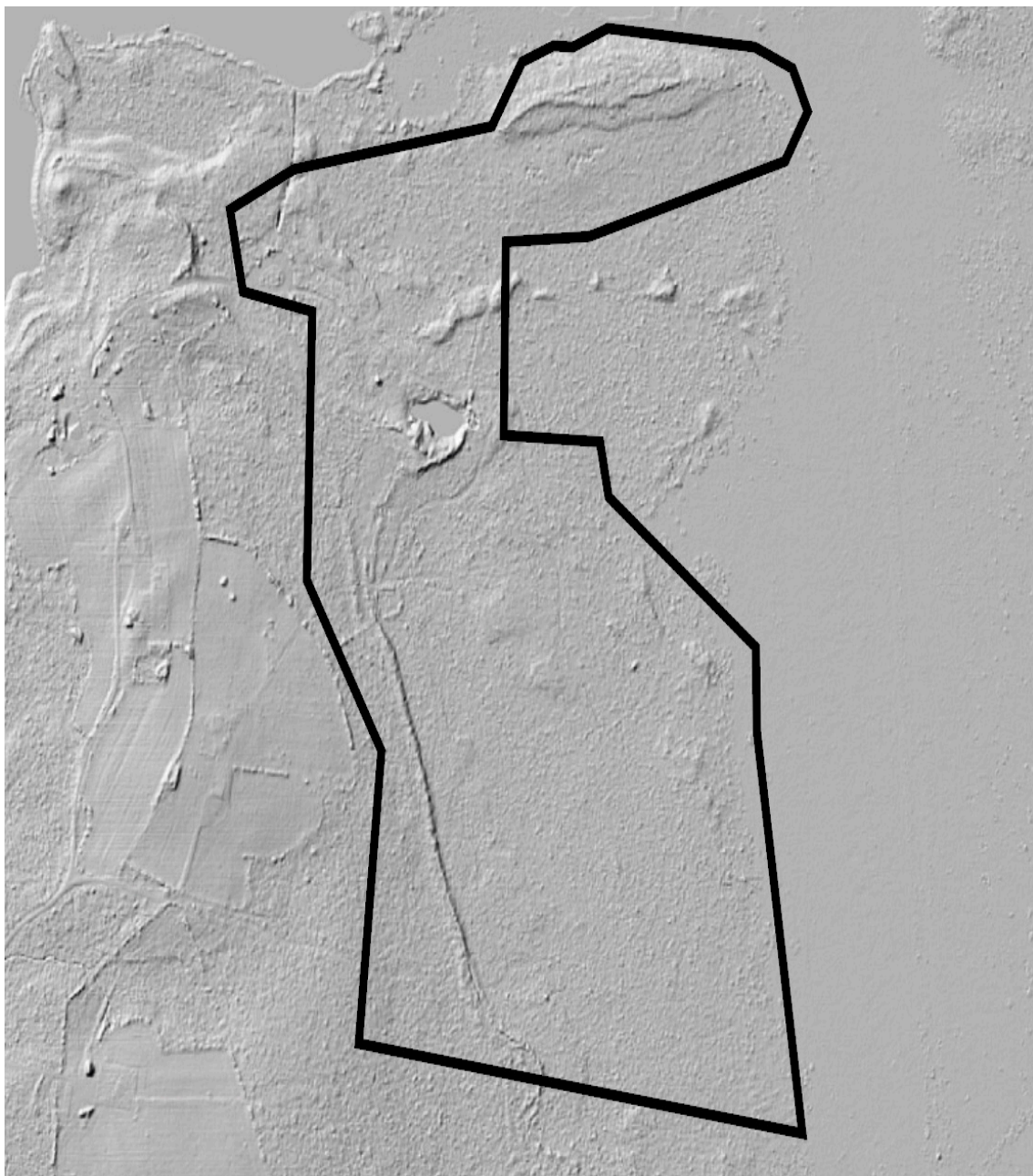
Jordartskartan från Sveriges Geologiska Undersökningar (SGU) visar hur östra delen av parkområdet i södra halvan består av glacial grovsilt-finsand med inslag av grus (ljusgrönt med vita fyrkanter) och i norra delen av isälvsediment, grus (mörkare grön med inslag av vita fyrkanter). I sydväst och norra delen är stråk av moränmark (blå). Svart linje markerar området för solcellsparkanläggning.

Bearbetad karta Sveriges Geologiska Undersökningar

Jordartskarta östra parkområdet

Kartan från Sveriges Geologiska undersökningar (SGU) ger en sammantagen bild av jordarter inom östra delen av området.

Området består av främst glacial grovsilt-finsand med inslag av grus och isälvsediment med grus. I södra delen med moränmark återfinns registrerat röjningsröseområde, markerat Fornåker på kartan.

På lidarkartan över östra området syns den ursprungliga strandlinjen. Svart linje markerar område för solcellsparkanläggning.

Bearbetad karta Riksantikvarieämbetet Fornsök

Lidarkarta östra parkområdet

Det östra planområdet har en sträckning som innebär att före 1800-talets mitt var stranden nära intill och parallellt med planområdets västra gräns. Även här kan man fundera över om det inte kan vara uteslutet att kulturlämningar här kan vara äldre än 1800-tal. De brukningsgränser som syns på 1790-talets kartan förefaller ha innefattat sankna marker som kanske brukades för slätter och var av sankängstyp. - Besiktningen tycktes styrka detta.

Resultat

Vid genomgång av litteratur, arkiv (ATA), Riksantikvarieämbetets Fornsök och studie av olika kartor har fornlämningsbilden i landskapsdelen framträtt. Intill där själva solcellsanläggningen i Tävelsåsområdet ska placeras finns registrerade fornlämningar som är svåra att datera utifrån beskrivningar i Fornsök. Utifrån genomgången fornlämningsbild av röjningsrösen i Småland kunde inte uteslutas att lämningarna kunde vara så pass forntida som från bronsålder med ”hackerör”. De kan dock även vara från senare tid.
- Det senare tycks utifrån besiktning dock vara det korrekta.

Det stora röjningsröseområdet med 400 röjningsrösen i väster kontrollerades. Här saknas ansvarig fältarbetsledares signatur och tidsangivelse som försvårar bedömning via Fornsök. Vid en okulär besiktning kan ges en ungefärlig uppfattning om röjningsrösenas ålder, om de är så kallade ”hackerör” eller mer sentida. Det kan dock vara svårt att avgöra säkert men de förefaller troligen sentida.

Det östra området med genom Skog och Historiainventering inlagt område med röjningsrösen kontrollerades utifrån samma premisser som ovan. Sticksondning utfördes vid besiktning. - Detta område tycks också vara av huvudsaklig sentida art (1800-tal?).

Planområdet bör kunna tas i anspråk utan ingrepp i fornlämningar. Huruvida de registrerade angränsande områdena är lagskyddade fasta fornlämningar kan inte genom okulär besiktning och sticksondning med full säkerhet bedömas. Hela miljön är något svårbedömd och de lösfynd som finns registrerade visar att forntida verksamhet funnits i miljön kring Rinkabysjön. Eventuellt kan arkeologiska schaktkontroller göras i samband med anläggningsarbeten invid registreringarna?

Referenser

Arkiv: ATA - Antikvarisk-Topografiska Arkivet, Stockholm

Arkiv och bibliotek Riksantikvarieämbetet:
www.raa.se/hitta-information/arkiv-och-bibliotek/

Fornlämningar och lidarkarta:
 Riksantikvarieämbetet Fornsök - FMIS, app.raa.se/open/fornsok/

Historiska kartor: historiskakartor.lantmateriet.se

Jordartskartor: <https://apps.sgu.se/kartvisare>

Ortnamnsregistret - Institutet för språk och folkminnen
<https://www.isof.se>

Litteratur

Rannsakningar efter antikviteter år 1667. Band III. Utgiven 1992.

Arkeologi i Sverige: Utgiven 1986: Artiklar: L Gren, C Tollin.

Värends fornminnen. 1932-1937. Kjell Espmark.

Det medeltida Varend. 1975. Lars-Olof Larsson.

Röjningsrösen och röjda ytor ned mot Åsnen. Museiarkeologi i Sydost KLM. 2020:04

Fossil åkermark och ceremoniella röjningsrösen. rapport 2018:88. P Connelid,
 G Ängeby. SHM

Småländska kulturbilder. Bebyggelse och kulturlandskap. 1988.